

ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՀԱՐՑԸ ԵՒ ՆՐԱ ԼՈՒԾՈՒՄԸ ՌՈՒՍԱՍ-
ՏԱՆՈՒՄ

VII.

Մեզ մնում է այստեղ միայն մի կուսակցութեան, այն է Սոցիալ-դեմոկրատների ագրարային ծրագրի տեսութիւնը, որպէսզի դրանով վերջացրած լինենք Ռուսաստանում գործող մեր բոլոր խոշոր քաղաքական կուսակցութիւնների ագրարային ծրագիրները տեսութիւնը:

Անցնենք ուրեմն, Ս.-Դ.—ի ագրարային ծրագրին:

Ագրարային հարցը բոլոր տնտեսական հարցերից ամենախճճուածն ու ամենաբարդն է, և դրանով պէտք է բացատրել այն հանգամանքը որ ագրարային հարցը այնքան զբաղեցնում է այժմուայ բոլոր տնտեսագէտներին: Նրա գիտական պարզաբանութեան թէ Ռուսաստանում և թէ արտասահմանում նուիրուած են անագին քանակութեան լուրջ ուսումնասիրութիւններ:

Ագրարային հարցի վերաբերմամբ տնտեսագէտները բաժանուած են երկու հակառակ բանակներին:

Մէկ Բանակը—օրթոդոքս մարքսիստները, իրանց գլուխ ունենալով Կ. Մարքսի ամենատաղանդաւոր հետեւողներէից մէկին՝ Կարլ Կաուցկուն, ապացուցանում են որ կապիտալիզացիայ օրէնքը անսասան է ինչպէս խոշոր արդիւնաբերութեան, նոյնպէս և գիւղատնտեսութեան նկատմամբ. որ խոշոր տնտեսութիւնները գիւղատնտեսութեան մէջ, ինչպէս և արդիւնաբերութեան միւս ճիւղերի մէջ, ունեն առաւելութիւններ և կամաց կամաց կլանում են և պէտք է կլանեն մանր տնտեսութիւնները:

Միւս բանակը, որի տաղանդաւոր ներկայացուցիչներն են՝ Բերնշտէյն, Հերց, Դաւիդ և այլն, հիմնուելով գիւղատնտեսութեան առանձնայատկութիւնների վրայ, թուելով ապացուցանում են, որ մանր տնտեսութիւնները գնալով ոչ միայն չեն քչանում և չեն ոչնչանում, այլ նոյն իսկ աճում են, և որ մանր տնտեսութիւնները գիւղատնտեսութեան մէջ ունեն իրանց առաւելութիւնները և նոյնիսկ մրցում են խոշոր տնտեսութիւնների հետ:

Չուգենալով շեղուել մեր բուն նպատակից, մենք այստեղ չենք մտնիլ այս երկու բանալիների բերած առարկութիւնների մէջ, նամանաւանդ, որ մենք արդէն մի անգամ առիթ ենք ունեցել այս հարցի վերաբերեալ միւսնոյն այս ամսագրում (տես «Մուրճ» № 3, 1903 թ. մեր «Մանր գիւղատնտեսութիւն և նրա կարիքների» յօդուածը) աւելի մանրամասն խօսել: Մենք այստեղ կը բաւականանք միայն նրանով, որ մատնանիշ կ'անենք այն հանգամանքի վրայ որ հենց իրանք օրթոդոքս-մարքսիստները, ինչպէս է. Կառլցկին և Պլեխանովը, ընդունում են որ կապիտալիզացեան գիւղատնտեսութեան մէջ յամենայն դէպս աւելի դանդաղ և տարբեր է արտայայտւում, քան արդիւնաբերութեան ուրրշ ճիւղերի մէջ: Նա (Էնգելսը) համոզուած էր, որ մանր գիւղացիական սեփականութիւնը մատնուած է ոչնչացման, ասում է Պլեխանովը Փ. Էնգելսի «Крестьянский вопрос во Франції и Германіи» յօդուածի ուսերէն թարգմանութեան համար գրած յառաջաբանում (եր. 3), «բայց նոր հետազօտութիւնների երևան բերած փաստերը, շարունակում է Պլեխանովը, ցոյց տուին, որ շնորհիւ բազմաթիւ և շատ բարձր պատճառների,— և գլխաւորապէս շնորհիւ այսպէս կոչուած գիւղատնտեսական կրիզիսի,— մանր գիւղացիական սեփականութեան անհետացման (исчезновение) ընթացքը (процессъ) տեղ տեղ (օրինակ Ֆրանսիայում) շատ դանդաղանում է, իսկ տեղ տեղ (օրինակ Գերմանիայում) ընդորովին դանդաղում է»:

Ղնդգծումները մերն է)։ «Մենք ելնում ենք այն տեսակէտից, ասում է Կ. Կառլսկին իւր «Границы капиталистического сельского хозяйства» բրոշյւրում (եր. 3.)։ որ խոշոր ձևի արդիւնաբերութիւնը ունի տնտեսական առաւելութիւններ գիւղատնտեսութեան բոլոր նշանաւոր ճիւղերում, թէկուզ ոչ այն չափերով (ընդգծումը մերն է) ինչպէս ինդուստրիայի գլխաւոր ճիւղերի մէջ»։ Բաւականանանք այստեղ այս երկու ցիտատներով որոնք ցոյց են տալիս որ մարքսիստները յամենայն դէպս չեն ժխտում ինդուստրիայի և գիւղատնտեսութեան մէջ եղած տարբերութիւնները։

Այժ անցնենք Ռուսաստանի Ս.—Դ. ագրարային ծրագրին։

Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ Ս.—Դ. լինելով Կ. Մարքսի հետեւողները, պէտք է մշակէին ագրարային այնպիսի ծրագիր Ռուսաստանի համար, որը չը հակասէր Մարքսի ուսման։ Այս մէկը Միւս կողմից լինել միայն կողմնակի դիտող այն մեծ շարժումներին և յեղափոխութեան, որը բռնել էր և շարունակում է դեռ տեղի ունենալ լայնածաւալ Ռուսաստանի բոլոր գիւղերում և որի անուն է ագրարայի շարժում, Ս.—Դ. իբրև գործող յեղափոխական կուսակցութիւն չէր կարող։ Նա պէտք էր իւր ծրագրին տար այնպիսի ձև, որ եթէ չը գրաւէր էլ, գոնէ գիւղացիներին չը «խռտնեցնէր»։ Նա ստիպուած էր իւր ծրագիրը մշակել, այսպէս ասած, հենց կռուի դաշտում, ժամանակ չ'ունենալով ծանր ու բարակ քննել այդ ծրագիրը։ Ժամանակը չէր սպասում։ Կռիւր արդէն յայտարարուած էր և բռնկուել էր սարսափելի ոյժով։ Ուշանալ նշանակում էր խաչ դնել իւր գործունէութեան վրայ, յամենայն դէպս՝ գիւղացիութեան մէջ, առանց որի յեղափոխութիւնը Ռուսաստանում չի կարող յաղթական վերջաւորութիւն ունենալ։ Եւ ս.—դ. մնում էր հէնց կռուի դաշտում որոշել իրանց տակտիկան. ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ այսպիսի հանգամանքներում չէր կարող մշակուել մի լուրջ և բազմակողմա-

նի մտածուած ծրագիրը: Եւ մենք տեսնում ենք թէ ինչպէս ս.-դ. շուտ-շուտ փոխում են իրանց՝ դէպի ագրարային շարժումները և հետեապէս ագրարային հարցը բռնած ընթացքը: Նախ և առաջ եկան իրանց «կոորների» (отрѣзки) ծրագրով, որը ի հարկէ անկարող էր գիւղացիութեան համակրանքը գրաւել: Եւ շուտով հենց իրանք ս.-դ. այդ հռչակաւոր «կոորների» ծրագիրը անողոր քննադատութեան ենթարկեցին*:

Յետոյ առաջ եկաւ նացիօնալիզացիայի ծրագիրը (մինչ այժմ էլ Ն. Լենինը և առհասարակ նրա հետևող «մեծամասնականները» ընդունում են այս ծրագիրը) և վերջապէս ս.-դ. վերջի՝ Միացնող համագումարում ընդունուեց մի փոքր փոփոխութիւններով ալ. Մասլովի առաջարկած ագրարային ծրագիրը: Միայն այս վերջի ծրագրի վրայ մենք կանգ կառնենք, որովհետև, ինչպէս վերև յիշեցինք, միացած ծրագրները հենց իրանց ս.-դ. կողմից խիստ քննադատութեան են ենթարկուած:

Ահա այդ ծրագիրը:—Ճորտութիւնից միացած կարգերի միացորդների, որոնք ծանր կերպով ընկած են անմիջապէս գիւղացու շլինքին, ոչնչացնելու համար և գիւղերում դասակարգային կռուի ազատ զարգացման համար, Բ. Ս. Դ. Բ. Կ. պահանջում է.

1) Գիւղացիների անձնական և սեփականութեան բոլոր դասակարգային սեղմումների վերացում:

2) Վերացում բոլոր հարկերի և պարտականութիւնների (платежи и повинности) որոնք կապուած են գիւղացու դասակարգային առանձնացման հետ և ոչնչացում բոլոր պարտքային պարտաւորումների (долговыхъ обязательствъ) որոնք ունին ճորտային (кабальный) բնակորութիւն:

3) Եկեղեցական, վանքապատկան, ուղեւնի և կա-

*) М. Масловъ. «Критика аграрныхъ программъ». Н. Валентиновъ. «Аграрный вопросъ и рабочая партія.»

բինետային հողերի կոնֆիսկացիան և նրանց, ինչպէս և պետական հողերի յանձնումը տեղական ինքնավարութեան խոշոր մարմիններին, որոնք միացնում են քաղաքային և գիւղական շրջանները: Միայն այն հողերը, որոնք պէտք է ծառայեն իբրև ֆոնդ գաղթականութեան համար, նոյնպէս և անտառները և ջրերը, որոնք ունեն ընդհանուր-պետական նշանակութիւն, յանձնում են դեմոկրատական պետութեան տնօրինութեան:

4) Մասնատիրական հողերի կոնֆիսկացիան, բացառեալ մանր հողատիրութիւնը, և նրանց յանձնումը դեմոկրատիական սկզբունքներով ընտրուած տեղական խոշոր ինքնավարական մարմինների տնօրինութեան:

Կոնֆիսկացիայի ենթարկուող հողերի մինիմալ չափը որոշում են տեղական խոշոր ինքնավարութիւնները:

Նեցուկ հանդիսանալով գիւղացիների յեղափոխական ապստամբութեան դիմագրւաման մինչև կառուածատիրական հողերի կոնֆիսկացիան, Ռ. Ս. Դ. Բ. Կ. միշտ և անփոփոխ կերպով պէտք է ընդդիմադրի ամեն մի փորձի, որը դանդաղեցնում է տնտեսական զարգացման ընթացքը: Ձկտելով յեղափոխութեան յաղթական զարգացման շնորհիւ խլած (կոնֆիսկացիա) հողերը յանձնել տեղական ինքնավարութեան դեմոկրատական հաստատութիւնների տնօրինութեան, Ռ. Ս. Դ. Բ. Կ. այս բանի համար անպատեհ հանգամանքներում, կը սրտայատուի այն ուղղութեամբ որ գիւղացիների մէջ բաժանուեն այն կալուածատիրական հողերը, որոնց վրայ իսկապէս տանում է մանր տնտեսութիւն, կամ որոնք այս վերջիններին կոլորացման համար անհրաժեշտ են: Բայց և այնպէս կուսակցութիւնը բոլոր հանգամանքներում և դեմոկրատիական ազդարային ինչ տեսակ որ էլ է փոփոխութիւն լինի, իրա համար նպատակ է դնում անփոփոխ կերպով ձգտել գիւղական պրոլետարիատի անկախ դասակարգային կազմակերպութեան, բացատրել նրանց անհաշտելի հակառակութիւնները նրա և գիւղական բուրժուազիայի շահերի մէջ, զգուշացնել նրան մանր գիւղատնտեսու-

թեան սխտեմով հրապուրուելուց, որը (մանր գիւղատընտեսութիւնը) երբէք, քանի գոյութիւն ունի ապրանքային արդիւնաբերութիւն, չի կարող ոչնչացնել մասսաների աղքատութիւնը, և վերջապէս ցոյց տալ սոցիալիստական լիակատար յեղափոխութեան անհրաժեշտութիւնը, իբրեւ միակ միջոց ամեն մի աղքատութիւն և շահագործում վերացնելու համար:

Ինչպէս ընթերցողը տեսնում է, Ս.-Դ. առաջարկում են մի քանի բացառութիւններով, (§ 3) բոլոր հողերի մունիցիպալիզացիա, իսկ եթէ այդ չի յաջողուի, ինչպէս ռուսն է ասում «на худой конец» կարելի է և կալուածատիրական հողերը բաժանել գիւղացիների մէջ: Մունիցիպալիզացիան Ս.-Դ. կարծիքով սոցիալիզացիայի առաջ ունի այն առաւելութիւնները, որ առաջինը չի որոշում ամեն մի գիւղացու կամ նրա ընտանիքի հասանելիք հողի չափը և չի պարտաւորեցնում վերցնել այնքան, որքան որ մի ընտանիքի կամ պիտոյքները հոգալու համար է հարկաւոր (продовольственная норма)՝ կամ որքան որ մի ընտանիք կարող է մշակել (աշխատաւորական նորմա), այլ որքան ուզում է: Այսպիսով ոչնչացնում է միայն հողի սեփականական իրաւունքը, իսկ օգտուելու իրաւունքը չի սահմանափակում: Եւ սա հասկանալի է, ի հարկէ, ս.—դ. ուսման տեսակետից: Սրանով կապիտալիզացիայի առաջ ոչ մի խոչնդոտ չի դնում: Այս վերջինիս համար ոչ մի նշանակութիւն չունի թէ հողը ունի է պատկանում: Մենք գիտենք օր. որ Անգլիայում կապալով վերցրած հողերի վրայ կան շատ խոշոր և կապիտալիստական տնտեսութիւններ:

Թէ ինչ պայմաններով պէտք է հողը կապալով տրուի և ինչպէս պէտք է այդպիսով գոյացած փողը գործադրուի, դրա մասին, ինչպէս ընթերցողը տեսնում է, ծրագրում ոչինչ չի ասուած, ենթադրելով, ի հարկէ, որ այդ կ'որոշեն ապագայ դեմոկրատիական կազմ ունեցող տեղական ինքնավարութիւնները:

Նացիօնալիզացիայի առաջ մոնիցիլալիզացեան, ա.—դ. կարծիքով, ունի այն առաւելութիւնները, որ 1) այս ծրագիրը աւելի հեշտ է իրագործել, որովհետեւ յաջի կաշում գիւղացիների շահերին 2) որ կապալովտըրուած հողերից ստացած փողերը չեն գումարուի միտեղ, պետութեան ձեռքը, որը որքան որ էլ է դեմոկրատիական լինի այնու աւեհայնիւ արտայայտում է այս կամ այն դասակարգի շահերը և ուրեմն այդ փողերը անցնելով այդ կառավարութեան ձեռքը կ'ուժեղացնեն նրան: Իսկ հողերի տնօրինութիւնը յանձնելով տեղական մարմիններին, այսպէս ասած, բաժանում են այդ փողերը շատ մասերի, հետևապէս բաժանում և ջլատում են ոյժերը: 3) Հողերի մոնիցիլալիզացիայի դէպքում քաղաքային պրոլետարեատը աւելի ներգործական դեր է կարող խաղալ և կապալափողերը կտրող է ծառայեցնել ընդհանուրի օգտին:

Պէտք է առհասարակ նկատել, որ ա.—դ. հանգամանքներից և պայմաններից ստիպուած, առաջ բերելով այս ծրագիրը, նրանք չեն ուզում (և չեն էլ կարող ցանկանալ) դրանով ապահովացնել մանր տնտեսութիւնները: Նրանք ինչպէս պ. Մասլոֆն է ասում, պաշտպան են հանդիսանում ոչ թէ մանր սեփականութեան, այլ մանր սեփականութեան տէրերին:

Ս.—Գ. կարծիքով այժմուայ դրութիւնից ազատուելու համար, ինչպէս գիւղատնտեսութեան նոյնպէս և ինդուստրիայի մէջ, կայ մի ճանապարհ—այն է՝ մանր տնտեսութիւնները կամաց-կամաց հաւաքուելով սահմանափակ թուով անձանց ձեռքը վերջի վերջոյ յեղափոխութեան միջոցով պէտք է դառնան ընդհանրական սեփականութիւն:

Բայց Դանիայի, Բելգիայի, Իտալիայի և ուրիշ երկիրների գործերը ցոյց են տալիս որ գիւղատնտեսութեան մէջ կայ և մի ուրիշ ճանապարհ մասնաւոր սեփականութիւնից (հողի, գործիքների և ստացած եկամուտի) առանց երկրորդ ֆազիսի կենտրոնացման (KOH-

центрація) ուղղակի անցնել սոցալիզացիայի: Այդ ճանապարհը կօռպերատու ընկերութիւնների ճանապարհն է: Այս տեսակետից ամենափայլուն օրինակներ են ներկայացնում Բելգիան և Դանիան, որոնք ծածկուած են մանր ընկերութիւնների խիտ ցանցերով: Այս երկրներում կան ընկերութիւններ, որոնց անդամների թուերը հասնում են տասնեակ հազարների և բռնում ամբողջ շրջաններ: Ինչո՞ւ չենթադրել որ այսպիսի ընկերութիւններ լայնանալով կարող են ընդգրկել ամբողջ երկիրը:

Բայց այս հարցը մեզ էլի մօտեցնում է այն խնդրին, որից և մենք սկսեցինք այս գլուխը. այսինքն գիւղատնտեսութիւնը ենթարկուած է արդեօք նոյն օրէնքներին, ինչ որ ինդուստրիան, թէ չէ: Յամենայն դէպս Ս.-Դ. առաջարկած ագրարային ծրագրի մասին կարելի է ասել, որ նա իրագործելի է միայն ոչ մօտաւայ ապագայում և կարող է իրականանալ միայն մեծ յեղափոխութեան միջոցով, իսկ թէ այդ դէպքում ինչ ընթացք կըստանայ ագրարային հարցի լուծում— առաջուց դժուար է ասել: Մեզ թւում է որ, եթէ ագրարային հարցը վճռուի գիւղացիների միջոցով յեղափոխութեան մէջ, հաւանական է, որ իրագործուի Ս.-Դ. «На ху-доѣ конецъ» կազմած ծրագիրը, այսինքն հողը կը բաժանուի գիւղացիների մէջ իբրեւ նրանց անձնական սեփականութիւն: Թէ որքան ցանկալի է այդ— դա արդէն ուրիշ հարց է:

Այսպիսով ուրեմն, Ս.—Դ. ծրագրով հողի միայն մի մասն է դառնում համայնքների սեփականութիւն, իսկ միւս մասը, որ գտնւում է գիւղացիների ձեռքում, մընում է նրանց մօտ իբրեւ մասնաւոր սեփականութիւն: Ձի կարելի ասել ուրեմն, որ Ս.—Դ. կուտւմ էր առհասարակ հողի սեփականական իրաւունքի դէմ, այլ միայն մի յայտնի կաթեգորիա կազմող հողային սեփականութեան դէմ: Յետոյ, հասկանալի չէ թէ եթէ յեղափոխութեան միջոցով կարելի է ոչնչացնել հողային

սեփականութիւնը և կոնֆիսկացիայի ենթարկել մեծ կալուածները, ինչու աւելի հեռու չը գնալ և այս մասնաւոր կոնֆիսկացիան չը տարածել և միւս սեփականութիւնների վրայ և մի անգամից վերջ չտալ կապիտալիզմին և ստեղծել սոցիալիստական կարգեր: Եթէ դժուար է այս վերջինը ներկայ պայմաններում — նոյնքան անիրաւործելի է և առաջինը:

Ինչու, իսկապէս, ոչնչացնել միայն հողային սեփականութիւնը և ոչ բոլոր ձեւերի սեփականութիւնները:

VIII

Վերջացնելով սրանով մեր զանազան քաջաքական կուսակցութիւնների ագրարային ծրագիրների տեսութիւնը, աւելորդ չենք համարում մի քանի խօսք էլ ասել: Ինչ կերպով էլ որ վերջի վերջոյ չը լուծուի հողային (ոչ ագրարային) հարցը Ռուսաստանում, դրանով դեռ չի լուծուած ագրարային հարցը, որը կազմում է գիւղացիական հարցի ամենախոշոր մասը:

Հողային հարցի լուծումը Ռուսաստանում անպայման շատ հատուկացած է և նա պէտք է այս կամ այն ձևով վճռուի, որովհետեւ այդ է պահանջում թէ արդարութիւնը և թէ ամբողջ Ռուսաստանի շահերը: Միւս կողմից անհերքելի է, որ հողային հարցի լուծումը յամենայն դէպս կը դիւրացնի ագրարային հարցի լուծումը. նոյն իսկ մի քանի տեղերի նկատմամբ կարելի է ասել, որ առանց գիւղացու հողաբաժինները աւելացնելը անհնարին է գիւղացու տնտեսական դրութիւնը որեւէ կերպով բարուողել: Արդարութիւնը և ժողովուրդի շահերը պահանջում են որ հողը անցնի նրա ձեռքը, ով նրա վրայ աշխատում է, և եթէ հնարաւոր է դա պէտք է լինի առանց վարձատրութեան: Բայց ենթադրել որ հողային խնդրի լուծումը միակ դեղն է, որ կարող է բուժել գիւղացու ցաւերը և նրան հանել այժմուայ կիսակուշտ դրութիւնից, կարծել այդպէս ասում ենք, նշանակում է

չը հասկանալ գիւղացիական հարցի բարդութիւնը, նըշանակում է բարդ հասարակական երևոյթները բացատրել մէկ պատճառով: «Եթէ որնէ մի հրաշքով, ասում է պրօֆ. Չուպրովը, բոլոր հողերը անցնեն գիւղացիների ձեռքը, այն ժամանակ էլ նրա հողաբաժինը կ'աւելանայ միայն 42¹/₁₀»։ Բայց որովհետև գիւղացիների ճորտութիւնից ազատուելուց յետոյ, այսինքն 45 տարուայ ընթացքում, գիւղացիների հողաբաժինները կրճատուել են համարեա երկու անգամ, ուրեմն մի որնէ 20 տարուայ ընթացքում գիւղացին կ'ունենայ հողաբաժնի նոյն չափը ինչ այժմ, այսինքն հենց մեր աչքի առաջին 20 տարուց յետոյ գիւղացին կը լինի նոյն թշուառ (եթէ ոչ աւելի թշուառ) դրութեան մէջ ինչպէս և այժմ:

Եւ իսկապէս չէ՞ որ Ռուսաստանում գիւղացու ըստացած բերքի քչութիւնը չի կարելի բացատրել միայն սակաւահողութեամբ: Չէ՞ որ Ռուսաստանում բոլոր գիւղացիները սակաւահող չեն: Չէ՞ որ կան գիւղացիք, որ ունեն բաւականաչափ հող, բայց և այնպէս նրանց բերքն էլ շատ քչով է զանազանում սակաւահող գիւղացու բերքից:

Չէ՞ որ նոյն իսկ կալուածատէրերի ստացած բերքը, որը միայն մի 10—15⁰/₁₀ աւել է քան գիւղացունը, չի կարելի բացատրել սակաւահողութեամբ: Ռուսաստանում գիւղացու արտում ստացուող ցորենի, հաճարի, վարսակի և գարու բերքի 40 փութական նորման Ֆրանսիայում և Գերմանիայում տեղի է ունցել դեռ 100 տարի սրանից առաջ: Այժմ այդ երկրներում գիւղացու միջակ բերքը հաշուում է 100-120 փութ: Այստեղ հետաքրքիր է մատնանիշ անել այն հանգամանքի վրայ, որ նոյն իսկ Ռուսաստանի հռչակաւոր սեահողում (черноземъ) բերքը ոչ միայն չէ անցնում այդ 40 փութանոց նորմից, այլ նոյնիսկ մի քիչ էլ պակաս է այդ քանակութիւնից:

Հասկանալի է, որ եթէ այս ձեռով էլ շարունակուի հողագործութիւնը Ռուսաստանում— ոչ մի հողային բե-

Ֆորմ չի կարող հանել գիւղացուն այժմուայ ան-
նախանձ դրութիւնից: Եթէ այժմ էլ տալ նրան բոլոր
ազատ հողերը, մի 20 տարուց յետոյ, երբ էլ ֆոնդ չի
լինիլ դրա համար, այն ժամանակ անխուսափելի կը լի-
նի ուրիշ միջոցների դիմելը, այն է՝ գիւղատնտեսու-
թեան մէջ հարկաւոր կը լինի մտցնել աւելի կատարե-
լագործած միջոցներ: Չէ՞ որ աւելացնել բերքի քանա-
կութիւնը օր. 50%—կամ 100% միևնոյն է (эквива-
лентно) թէ աւելացնել գիւղացու հողաբաժինները այդ
քանակութեամբ: Թէ հեշտութեամբ կարելի է բերքի քա-
նակութիւնը բարձրացնել մի քանի տարուայ ընթաց-
քում՝ ցոյց է տալիս Իտալիայի վերջի տարիների ըն-
թացքում արած առաջադիմութիւնը գիւղատնտեսութեան
մէջ*): Շատ դէպքերում բաւական է կատարելագործուած
գութանով հողը մշակել և ընտիր սերմեր ցանել, որպէս
զի բերքը բարձրանայ մի քանի տասնեակ տոկոսներով:

Ամենամեծ յեղափոխութիւն գիւղատնտեսութեան մէջ
առաջ բերեց թիթեռնակերպ ընտանիքին (мотыльковья)
պատկանող բոյսերի կուլտուրան և արուեստական պա-
րարտացման նիւթերի գործածութիւնը, որը Եւրոպա-
յում հակայկական քայլերով է աճում և հնարաւորութիւն
է տալիս առանց բարդ և թանգ բարենորոգութիւնների
անմիջապէս աւելացնել բերքի քանակը: Ռուսաստանի
գիւղատնտեսութիւնն էլ անպայման պէտք է հետևէ ար-
տասահմանեան գիւղատնտեսութեան զարգացման ճանա-
պարհին: Գիւղատնտեսական հին պապական եռամասնական
ձևը (трехполье) արդէն անցրել է իւր ժամանակը, և սյա-
յմանները նպաստաւորում են ուրիշ աւելի կատարելա-
գործած ձևերի դիմելու, միայն հարկաւոր է դրանց
իմպուլս, զարկ, որ գիւղատնտեսութիւնը Ռուսաս-
տանում յեղափոխուի: Իսկ այդ իմպուլսը այդ զար-
կը պէտք է տան նոր կարգերը, որոնք կը նորոգեն Ռու-
սաստանի փտած և նեխուած մթնոլորդը: Եւ արդէն

*) Տես «Մուրճ» № 3 1903 թ. մեր վերև յիշած յօդուածը:

սկսել է այդ աշխատակ կազմի տարրալուծուիլը: Արտաքին և խիստ միջոցներով միայն կարելի է ժամանակաւորապէս դադարեցնել քայքայման այդ պրոցեսսը, և ոչ ընդմիջաւ: Ինչպէս ամեն մի օրգանիքական մարմին որ սկսում է փտել, սառցնելով կարելի է միայն ժամանակաւորապէս դադարեցնել նրա փտելու պրոցեսսը, և ապա հարկաւոր է միայն որ մի քիչ տաքանայ այդ մարմինը, որպէսզի նորից շարունակուի փտման պրոցեսսը, նոյնպէս և ռուսաց բէթիմը դիկտատուրայով կամ զանազան խուսուօթիւններով միայն ժամանակաւորապէս յետաձգում է իր խորտակումը և ոչ թէ անհնար դարձնում այն:

Միայն քաղաքականապէս ազատ գիւղացին է կարող աւելի քաջիօնալ և կատարեալ տնտեսութիւնով պարտաւելլ: Ուրեմն, պէտք է վերացնել բոլոր այն սահմանափակումները, որոնք ճշշում են գիւղացուն մի կողմից իբրև ռուսաց քաղաքացու, իսկ միւս կողմից՝ իբրև գիւղացու, պէտք է տալ նրան միայն իւր սեփական իրաւունքները և գործին լաւ ծանօթ մասնագէտներ, հիմնել փորձնական ագարակներ և այլն, և գիւղացին ինքը կիմանայ ինչպէս դուրս գալ այն խուլ անկիւնից, որի մէջ ընկել է նա շնորհիւ Ռուսաստանի ներքին կեանքում տիրող աննորմալ կարգերին:

Ուրեմն տուէք գիւղացուն «ազատութիւն և հող» և նա կ'իմանայ իր անելիքը:

Վերջացնելով սրանով իմ «Ագարային հարցը և նրա լուծումը Ռուսաստանում» յօդուածների շարքը, ես պատրաստ եմ ցոյց տալ հարցով աւելի մանրասան հետաքրքրողներին ագարային հարցի վերաբերեալ գրականութիւնը, որ շատ հարուստ է. և ռուսերէն լեզուով կարելի է մի քանի տասնեակ լուրջ ուսումնասիրութիւններ մատնանիշ անել: Ծանկացողները թող բարեհաճեն դիմումներ անել ինձ, «Մուրճի խմբագրութեան հասցեով: Իմ նպատակս էր այս յօդուածներով տալ ընթերցողներին ըստ կարելոյն ամփոփ գաղափար այդ բարդ և լուրջ հարցի մասին, մի կողմ թողնելով ոչ կարեւոր մանրամասնութիւնները:

Երուանդ Սարգսեան